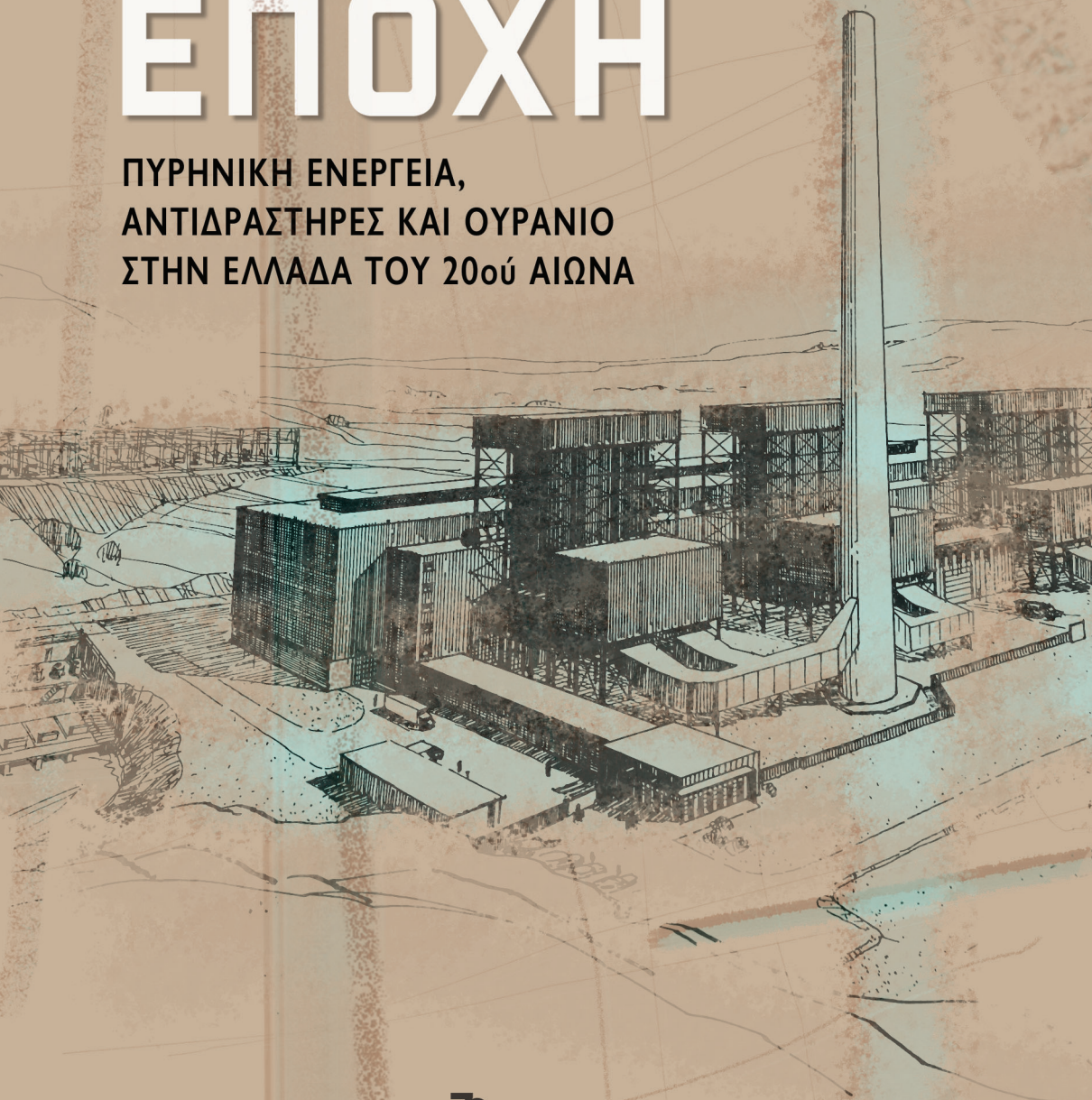

ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

ΠΥΡΗΝΙΚΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ,
ΑΝΤΙΔΡΑΣΤΗΡΕΣ ΚΑΙ ΟΥΡΑΝΙΟ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

ΠΥΡΗΝΙΚΗ ΕΝΕΡΓΕΙΑ, ΑΝΤΙΔΡΑΣΤΗΡΕΣ ΚΑΙ ΟΥΡΑΝΙΟ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ 20ού ΑΙΩΝΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Συγγραφέας: Αχιλλέας Χεκίμογλου

Επιμέλεια: Εύα Καλεύρα

© 2023 Εκδόσεις Κυριάκος Παπαδόπουλος Α.Ε., Αχιλλέας Χεκίμογλου

Η πνευματική ιδιοκτησία αποκτάται χωρίς καμιά διατύπωση και χωρίς την ανάγκη ρήτρας απαγορευτικής των προσβολών της. Κατά τον Ν. 2387/20 (όπως έχει τροποποιηθεί με τον Ν. 2121/93 και ισχύει σήμερα) και κατά τη Διεθνή Σύμβαση της Βέρνης (που έχει κυρωθεί με τον Ν. 100/1975), απαγορεύεται η αναδημοσίευση, η αποθήκευση σε κάποιο σύστημα διάσωσης και γενικά η αναπαραγωγή του παρόντος έργου με οποιονδήποτε τρόπο ή μορφή, τμηματικά ή περιληπτικά, στο πρωτότυπο ή σε μετάφραση ή άλλη διασκευή, χωρίς γραπτή άδεια του εκδότη.

Πρώτη έκδοση: Ιούνιος 2023

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ

Καποδιστριαύ 9, 144 52 Μεταμόρφωση Αττικής

τηλ.: 210 2816134, e-mail: info@epbooks.gr, www.epbooks.gr

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ

Μασσαλίας 14, 106 80 Αθήνα, τηλ.: 210 3615334

ISBN 978-960-484-908-6

στη Μαρκέλλα και στον Άλκη,
με την ευχή να ζήσουν
σε έναν καλύτερο κόσμο,
χωρίς εξάρτηση

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	7
1. Στα ερείπια, με το βλέμμα προς το άτομο	13
2. Τρέχοντας πίσω από τις εξελίξεις	23
3. Ο αντιδραστήρας και η εξαγορά του αιώνα.....	33
4. Ο Μποδοσάκης, ο Δοξιάδης και η ατομική βασίλισσα.....	45
5. Στον αστερισμό της πυρηνικής εποχής.....	56
6. «Ο αντιδραστήρ κατέστη κρίσιμος».....	67
7. Ένωση (Πυρηνικού) Κέντρου	80
8. Ατομικοί αποστάτες.....	92
9. Οι αποστάτες στο Λονδίνο.....	103
10. Ο μεσάζων, το Λονδίνο και η Ουάσινγκτον.....	112
11. Πατέρας της MOMA, νονός της Χούντας.....	123
12. Το μεγάλο παζάρι.....	134
13. Η συμφωνία της λίθινης εποχής.....	146
14. Λογαριάζοντας χωρίς τους βιομήχανους.....	160
15. Το τέλος της «δίδυμης» συμφωνίας.....	169
16. Το ατομικό ρέκβιεμ του φοίνικα.....	179
17. Πυρηνική μεταπολίτευση.....	189
18. Η κρίση οδηγεί ξανά στα πυρηνικά.....	199
19. Η ώρα των πυρηνικών πλησιάζει.....	210
20. Στην τελική ευθεία.....	222
21. Το Τσερνόμπιλ και η Αλλαγή.....	235
Αντί επιλόγου	250
Σημειώσεις	255
Πηγές – Βιβλιογραφία	296

Πρόλογος

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας φέρνει για πρώτη φορά στο φως τα αρχεία της πυρηνικής ενέργειας στην Ελλάδα, η οποία επιδίωκε (με τη συνήθη προσεκτική, διακριτική –και διαχρονικά ανοργάνωτη– συνέπειά της) τη συμμετοχή της στην Ατομική Εποχή. Επρόκειτο για μια περίοδο ευφορίας που ξεδιπλώθηκε ανάμεσα σε δύο σοκ, τα οποία προκάλεσαν τρόπο στην ανθρωπότητα: τη φρίκη της Χιροσίμα και του Ναγκασάκι και τον πυρηνικό όλεθρο του Τσερνόμπιλ που παγίωσε το αντιπυρηνικό κίνημα διεθνώς, ανέδειξε την πολιτική διάσταση των οικολογικών κινημάτων και πυροδότησε τη στροφή στις ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.

Η ενδιάμεση αυτή περίοδος, που το βιβλίο πραγματεύεται στην αχαρτογράφητη έως σήμερα ελληνική της διάσταση, διαθέτει πολλαπλά χαρακτηριστικά. Αυτά ξεκινούν από τον κυνικό αγώνα δρόμου για τη στρατιωτική και τεχνολογική υπεροπλία ανάμεσα στις δύο υπερδυνάμεις (ΗΠΑ και ΕΣΣΔ), διαπερνούν την υπόσχεση μιας τεχνολογικής ουτοπίας, που υποτίθεται ότι θα έφερνε η Ατομική Εποχή μέσα από απεριόριστη και φτηνή ενέργεια για όλα τα πυρηνικά έθνη, καλλιεργούν τον σπόρο της 3ης Βιομηχανικής Επανάστασης, καθώς η πυρηνική ενέργεια λειτούργησε ως καταλύτης για την ανάπτυξη της Πληροφορικής και των Ηλεκτρονικών Υπολογιστών, και ερεθίζουν την επιστημονική και τη λαϊκή φαντασία – από τους πυρηνικούς αντιδραστήρες των διαστημόπλοιων στις σειρές και στις ταινίες του Hollywood, έως τους X-MEN της Marvel Comics, αυτούς τους τρομερούς υπερήρωες της Ατομικής Εποχής.

Κοινώς, η Ατομική Εποχή δεν είναι τίποτε άλλο παρά το πλέον θεαματικό υπόστυλο του ανταγωνισμού των δύο υπερδυνάμεων στο πλαίσιο του Ψυχρού Πολέμου, όταν οι δύο αυτοκρατορίες, για λόγους τόσο γεωπολιτικούς όσο και κύρους, επένδυσαν στρατηγικά στην ειρηνική χρήση της διάσπασης του πυρήνα του ατόμου, που όχι μόνο επαγγελόταν έναν καλύτερο κόσμο και εγγυάτο την ευημερία και την πρόοδο των λαών, αλλά και λειτουργούσε ως συγκολλητική ουσία ανάμεσα στα δύο γεωπολιτικά και ιδεολογικά μπλοκ κρατών της εποχής.

Κάτω από αυτό το σχήμα, αλλά και μέσα από την προσμονή ενός φουτουριστικού κόσμου, αξίζει κανείς να δει τον τρόπο με τον οποίο η χώρα μας –μικρή, φτωχή και συγκλονισμένη από την αλληλουχία τραγικών γεγονότων, όπως η Κατοχή

και ο Εμφύλιος– διεκδίκησε ξεκάθαρα και από την πρώτη στιγμή τη θέση που θεωρούσε ότι της άρμοζε στην Ατομική Εποχή. Διότι η Ελλάδα, από την επαύριο της απελευθέρωσης έως και το τραγικό δυστύχημα του Τσερνόμπιλ, επιζητούσε, με τις λιγοστές της δυνάμεις και με αξιώσεις, ένα μερίδιο αυτού του φοβερού κόσμου, όπως –ίσως έκπληκτοι– θα διαβάσετε στις σελίδες που ακολουθούν.

Επρόκειτο για μια περιπέτεια που είχε πολλούς ήρωες – άλλοτε φωτεινούς, άλλοτε σκοτεινούς και άλλοτε αμφιλεγόμενους. Η ατελής πυρηνική μετάβαση της Ελλάδας δεν θα μπορούσε παρά να είναι και αυτή «ελληνική». Για παράδειγμα, λίγοι γνωρίζουν (ή ζουν πλέον για να το θυμούνται) ότι ο σημαντικόφωρος της πυρηνικής προσπάθειας ήταν ένα πρόσωπο που είχε κατ' αποκλειστικότητα μόνο φανατικούς φίλους και εχθρούς: η βασίλισσα Φρειδερίκη, στην οποία η Πυρηνική Φυσική ασκούσε μια παράξενη έλξη, που παρέπεμπε σε θρησκεία, και που η ίδια την αξιοποίησε στο έπακρο για δικούς της ιδιοτελείς –και μη– λόγους.

Σκαπανέας της πυρηνικής μετάβασης στην Ελλάδα υπήρξε ο καθηγητής Θεόδωρος Κουγιουμζέλης, ο ιδιοφυής πρόσφυγας από το Αϊβαλί, τον οποίο το πανεπιστημιακό κατεστημένο κατηγορούσε στο παρασκήνιο ως «ανατολίτη» και «κομμουνιστή», παρόλο που αυτός κατασκεύαζε στον πόλεμο ειδικούς εξοπλισμούς υποκλοπών των ιταλικών ραδιοσημάτων και εμφανώς διέθετε τις «άκρες» του στο σκληρό στρατιωτικό κατεστημένο της εποχής – και μάλλον και στη διάσημη στρατιωτική οργάνωση ΙΔΕΑ.

Άλλος καταλύτης για την ένταξη της Ελλάδας στην Ατομική Εποχή ήταν ο μπαρουτοκαπνισμένος ναύαρχος Θάνος Σπανίδης, ένας τρομερός πατριώτης που παρέλαβε ένα αγροτεμάχιο στην Αγία Παρασκευή και το παρέδωσε έτοιμο Κέντρο Πυρηνικών Ερευνών, με δικό του ατομικό αντιδραστήρα, στα προστατευτικά κάγκελα του οποίου κρέμασε μάλιστα τα σωσίβια του υποβρυχίου «Παπανικολής», και λίγο έλειψε, μερικά χρόνια αργότερα, να σταματήσει το πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967.

Είναι μόλις λίγοι από τους ήρωες που θα δείτε να παρελαύνουν στις σελίδες του βιβλίου αυτού: επιχειρηματίες, πολιτικοί, στρατιωτικοί, επιστήμονες και ο ξένος παράγων κινούν τα ελληνικά πυρηνικά νήματα με συνέπεια για περίπου τέσσερις δεκαετίες – έως ότου η καταστροφή του Τσερνόμπιλ έθεσε οριστικό τέλος στις ατομικές επιδιώξεις της Ελλάδας.

Το κοσμοϊστορικό εκείνο συμβάν, το οποίο επιτάχυνε την αποδιάρθρωση της ΕΣΣΔ, αποτελεί ούτως ή άλλως βίωμα για όλους τους κατοίκους της χώρας που είναι σήμερα μεσήλικες και άνω – ο συγγραφέας ήταν έξι ετών και ακόμη μνημονεύει τους γονείς του να τοποθετούν πανικόβλητοι αεροστόπ στα κουφώματα του μεσοπολεμικού διαμερίσματος στο κέντρο της Θεσσαλονίκης.

Τσως να έφταιγε εντέλει το σοκ αυτό που ουδείς μέχρι σήμερα –πλην μιας χούφτας πανεπιστημιακών δασκάλων– είχε ασχοληθεί σοβαρά με την καταγραφή των πυρηνικών επιδιώξεων της Ελλάδας τον 20ό αιώνα, με το δεδομένο ότι η πυρηνική ενέργεια είναι ένα «ευπώλητο» θέμα με όρους δημόσιας επικοινωνίας, καθώς συνεχίζει να διχάζει αλλά και να συναρπάζει μέχρι σήμερα – με την προσμονή της πυρηνικής σύντηξης που υπόσχεται (για ακόμη μια φορά) να αλλάξει τον κόσμο γύρω μας.

Ο συγγραφέας αποφάσισε να γράψει το βιβλίο αυτό με αφορμή διάσπαρτες πληροφορίες που πετύχαινε κατά καιρούς σε βιβλία, εφημερίδες ή κουβέντες παλαιών. Ακολούθησε συστηματική, εξαντλητική και πρωτότυπη έρευνα, που έπεσε πάνω σε έναν θησαυρό: χιλιάδες έγγραφα σε Ελλάδα και εξωτερικό –κάποτε απόρρητα και εμπιστευτικά– με τα οποία ελάχιστοι είχαν ασχοληθεί στο παρελθόν και που οριοθετούν τη συναρπαστική πορεία της Ελλάδας προς την ατελή της πυρηνική μετάβαση.

Ήταν μια πορεία που είχε δύο σκέλη: την επιστημονική, που κορυφώθηκε με τη δημιουργία του Κέντρου Πυρηνικών Ερευνών «Δημόκριτος», και την οικονομική, που σηματοδοτήθηκε από τις προσπάθειες της Δημόσιας Επιχείρησης Ηλεκτρισμού (ΔΕΗ) να επιχειρήσει το δικό της πυρηνικό άλμα, υπό (τις ιδιαίτερα επίκαιρες) συνθήκες υψηλού πληθωρισμού και ενεργειακής κρίσης. Επρόκειτο για δύο κόσμους που τακτικότερα συνέκλιναν και άλλοτε συγκρούονταν ή αλληλοσυμπληρώνονταν.

Η κατάσταση γύρω μας άλλωστε κάνει το πυρηνικό ζήτημα ξανά επίκαιρο: Η πληθωριστική και η ενεργειακή κρίση έχουν ανοίξει ξανά τη συζήτηση για την πυρηνική ενέργεια παντού στον κόσμο. Υπό μία έννοια, σήμερα, εν έτει 2023, βρισκόμαστε εκεί που βρίσκονταν οι γονείς και οι παππούδες μας στη μεγάλη ενεργειακή κρίση του 1973-1974, όταν ο κόσμος ήρθε στην κυριολεξία ανάποδα και ισοπέδωσε όλο το μεταπολεμικό, οικονομικό αφήγημα, οδηγώντας ουσιαστικά την ελληνική οικονομία στα σίγουρα κρατικά χέρια.

Τα αρχεία που βοήθησαν τον συγγραφέα να ανασυνθέσει και να χωρέσει σαράντα χρόνια ιστορίας σε περίπου 100.000 λέξεις προέκυψαν, παραδόξως, αβίαστα και περιγράφουν μια ιστορία που βλέπει για πρώτη φορά το φως εν συνόλω.

Είναι ο αγώνας, ενάντια σε κάθε πιθανότητα, μιας δράκας επιστημόνων ενός διαλυμένου έθνους, που κίνησαν γη και ουρανό για να μη χάσει η Ελλάδα την ευκαιρία να συμμετάσχει στο CERN – το κορυφαίο επιστημονικό εγχείρημα της εποχής και ίσως το πρώτο που υλοποιήθηκε με τη συνεργασία των λαών της (Δυτικής) Ευρώπης.

Είναι ένας αγώνας που πετυχαίνει υπό τις «συνθήεις» ελληνικές συνθήκες

(έλλειψη πόρων, γραφειοκρατία, συχνές αλλαγές στα πρόσωπα ευθύνης) και γίνεται ο σπόρος για τη δημιουργία του Κέντρου Πυρηνικών Ερευνών «Δημόκριτος» –σήμερα Εθνικό Κέντρο Έρευνας Φυσικών Επιστημών–, που φέρνει την εφαρμοσμένη επιστημονική έρευνα στην Ελλάδα, σπάζοντας τα στεγανά του πανεπιστημιακού κατεστημένου.

Είναι οι πυρηνικές επιδιώξεις της ΔΕΗ, η οποία όχι μόνο παρακολουθεί την πρόοδο της ατομικής τεχνολογίας από τα πρώτα της κιάλας βήματα, αλλά και υπολογίζει από πολύ νωρίς και πάρα πολύ συνετά το πότε, το πώς και το γιατί θα εντάσσονταν μια μέρα πυρηνικοί αντιδραστήρες στην Ελλάδα.

Είναι επίσης ένα σύνολο από σπάνια στιγμιότυπα ζυμώσεων μέσα στους απρόσιτους θαλάμους της εξουσίας, που δεκαετίες αργότερα αναδεικνύουν όλο το παρασκήνιο της κυβερνήσεως των αποστατών και φωτίζουν τα πραγματικά γεγονότα που εκτυλίσσονταν πίσω από την «κουρτίνα» της χουντικής λογοκρισίας, αποκαλύπτοντας σε όλο τους το μεγαλείο παντελώς άγνωστες έως σήμερα διαστάσεις των διεθνών σχέσεων της περιόδου 1965-1974.

Είναι, ακόμη, μια βουτιά σε ένα θέμα-ταμπού: τις έρευνες για το ουράνιο στην Ελλάδα, που διερευνήθηκε στο παρελθόν πολύ σοβαρά ως καύσιμο στο πλαίσιο της πυρηνικής μετάβασης της χώρας.

Τέλος, είναι μια εξιστόρηση του ελληνικού αντιπυρηνικού κινήματος, το οποίο «καβάλησε» εν πολλοίς ο Ανδρέας Παπανδρέου στο ραντεβού του με την ιστορία, που άλλαξε για πάντα την Ελλάδα, εκπληρώνοντας το σύνθημα της «Αλλαγής» που είχε πρωτοδώσει τριάντα χρόνια νωρίτερα ο στρατηγός Πλαστήρας.

Κοινώς, είναι μια ιστορία που γράφεται για πρώτη φορά και τεκμηριώνει ότι η απίθανη αυτή χώρα είχε έναν πολύ δικό της και ιδιαίτερα απτό τρόπο να συμμετέχει –συνήθως τελευταία και καταϊδρωμένη– στις διεθνείς εξελίξεις.

Η λίστα των ευχαριστιών για το βιβλίο αυτό είναι μακρά. Ο Τάσος Σακελλαρόπουλος των Ιστορικών Αρχείων του Μουσείου Μπενάκη, ο Γιάννης Φίλανδρος του Ιδρύματος «Κωνσταντίνος Κ. Μητσotάκης» και της Εταιρείας Φίλων «Παναγιώτης Κανελλόπουλος» και ο Χρίστος Αναστασίου του Ιδρύματος «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής» υπήρξαν –για ένα ακόμη βιβλίο, μετά το *Ο Ωνάσης και ο Σμηναγός Χ*– υποδειγματικοί στην υποβοήθηση της έρευνας του συγγραφέα.

Η Μαρία Μαυροειδή και ο Θανάσης Καμπάς από το Ιστορικό Αρχείο της ΔΕΗ διέθεσαν απλόχερα το σύνολο των πυρηνικού ενδιαφέροντος αρχείων της εταιρείας στη διάθεση του συγγραφέα. Οι λειτουργοί της Υπηρεσίας Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου του Υπουργείου Εξωτερικών αλλά και των Γενικών Αρχείων του Κράτους (ΓΑΚ) στήριξαν ενεργά την έρευνα για το βιβλίο αυτό. Η Χριστίνα Πουλίδου από το Αρχείο Ιδρύματος Κωνσταντίνου Σημίτη παρέσχε

πρόσβαση στο αρχείο του πρώην πρωθυπουργού, που κρύβει μέσα του την ιστορία της κυβέρνησης του εκσυγχρονισμού, και αποτελεί συγχρόνως μια κιβωτό του ΠΑΣΟΚ και της Μεταπολίτευσης.

Θερμές ευχαριστίες οφείλονται στους ανθρώπους των αρχείων του ΜΙΕΤ και της Τράπεζας της Ελλάδος, αλλά και στον Σταύρο Καράμπελα της ΕΔΗΚ, που ψηφιοποίησε το αρχείο του ιδρυτή του κόμματος και ιστορικού στελέχους του Κέντρου Γιάννη Ζίγδη. Ευχαριστίες οφείλονται, επίσης, στην καθηγήτρια Ναυτιλιακής Ιστορίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης Τζελίνα Χαρλαύτη και στους Χρήστο Τσάκα και Θάνο Αγγελόπουλο, που υποστήριξαν τον συγγραφέα στην έρευνα του αρχείου του πραξικοπηματία και οικονομικού εγκεφάλου της Χούντας Νικόλαου Μακαρέζου. Όπως και στον πρέσβη ε.τ. Γιώργο Πουκαμισά και στη Φωτεινή Ταβούρογλου από την Εταιρεία Φίλων του Λαού, που έθεσαν υπόψη του συγγραφέα τα αρχεία του Στρατάρχη Παπάγου και του Σπύρου Μαρκεζίνη. Όπως και στην Κωνσταντίνα Κωνσταντοπούλου από το Πολιτιστικό Ίδρυμα της Τράπεζας Πειραιώς, στον Κώστα Καρπόζηλο από τα Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ) και στη Γιώτα Παυλίδου από το Αρχείο του Κωνσταντίνου Δοξιάδη, καθώς και στον καθηγητή του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Μακεδονίας Θόδωρο Παναγιωτίδη για τη βοήθεια στη βιβλιογραφία. Αλλά και στον γιο του ναυάρχου Σπανίδη, Αλέξη, στον Ραφαήλ Μωυσή, στον Δημήτρη Πιπεργιά, στον Μιχάλη Μυριάνθη από το ΕΛΙΑΜΕΠ και στον καθηγητή John Bowcock για τις συνεντεύξεις τις οποίες απλόχερα παραχώρησαν στον συγγραφέα.

Ο συγγραφέας αφήνει για το τέλος την απέραντη ευγνωμοσύνη προς τον αδελφικό του φίλο και καθηγητή στο Πανεπιστήμιο του Μπρίστολ Μανώλη Τρανό και στη σύζυγό του Drew Gertner, που συνέβαλαν καθοριστικά στην έρευνα επί βρετανικού εδάφους, φέρνοντας στο φως πάνω από 2.700 αποχαρακτηρισμένα έγγραφα που για πρώτη φορά αποκαλύπτουν τις διαπραγματεύσεις των αποστατών και των χουντικών με το Λονδίνο για την προμήθεια ατομικού αντιδραστήρα. Όπως πάντα, η (συγγραφική αυτή) νίκη έχει πολλούς πατέρες και πολλές μητέρες.

ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

Χαλάνδρι, Μάιος 2023

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Στα ερείπια, με το βλέμμα προς το άτομο

«Σήμερα και περί ώραν 11 π.μ. έξωθι των Γραφείων της Ανωτάτης Σχολής Οδηγήσεως Αυτοκινήτων, Φειδίου 16, ο κ. Γ. Ξένος, καθηγητής οδηγήσεως αυτοκινήτων, θα θέση εις κίνησιν το πρώτον αυτοκίνητον εν Ελλάδι με ατομικήν ενέργειαν. Την εκκίνησιν του αυτοκινήτου με ατομικήν ενέργειαν εκλήθησαν να παρακολουθήσουν πολλοί επιστήμονες, δημοσιογράφοι και αυτοκινητισταί. Παρακαλείται το κοινόν να παρακολουθήση το πείραμα δίχως να εγγίξη το αυτοκίνητον».

Το μονόστηλο του *Βήματος* του 1949¹ ήταν η πρωταπριλιάτικη είδηση της ναυαρχίδας του Συγκροτήματος Λαμπράκη και αντανακλούσε το πόσο μεγάλο αποκύημα της φαντασίας ήταν εκείνη την εποχή το ενδεχόμενο χρήσης της ατομικής ενέργειας στην Ελλάδα. Κι όμως, στον κλειστό κύκλο των Ελλήνων επιστημόνων, που θα υλοποιούσαν αργότερα την εποποιία του εξηλεκτρισμού, αλλά και της επιστημονικής ανάπτυξης της Ελλάδας, η προσφυγή στην πυρηνική ενέργεια αποτελούσε μια μάλλον αυτονόητη πρόβλεψη ήδη από τις πρώτες ημέρες της Απελευθέρωσης της χώρας.

Προτού ακόμη πέσει η ατομική βόμβα των ΗΠΑ, ο Αντώνιος Κανέλλης, τότε επιμελητής του Πανεπιστημίου Αθηνών και μετέπειτα καθηγητής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, θα έγραφε το 1944 για τη σημασία των ραδιενεργών ουσιών και των εφαρμογών τους που θα έφερνε η εξέλιξη της πυρηνικής τεχνολογίας.²

Ακολούθησαν η Απελευθέρωση, τα Δεκεμβριανά και η Συμφωνία της Βάρκιζας και μια ψευδαίσθηση κανονικότητας. Υπό την πίεση να τεθούν γρήγορα υπόψη των συμμάχων οι ανάγκες της χώρας, στις 21 Μαρτίου 1945, ο υπηρεσιακός υφυπουργός Μεταφορών της κυβέρνησης Πλαστήρα, ναύαρχος Ιωάννης Καραβίδας,³ προχώρησε στη δημιουργία επιτροπής με αντικείμενο την ανασυγκρότηση των συγκοινωνιών και της ενέργειας. Η ομάδα εργασίας ανέλαβε να μελετήσει το σύνολο του ενεργειακού κύκλου της Ελλάδας, με στόχο να δώσει λύση στο ενεργειακό της πρόβλημα. Σε αυτήν συμμετείχαν πρόσωπα τα οποία στη συνέχεια θα διαδραμάτιζαν καθοριστικό ρόλο στον εξηλεκτρισμό της, όπως οι καθηγητές Γεώργιος Πεζόπουλος⁴ και Ιωάννης Φλαμπουριάρης,⁵ ο μηχανικός Ευθύμιος Μαλαγαρδής⁶ και άλλοι.⁷

Λίγους μήνες αργότερα ο τότε υφηγητής Ανωτέρας Φυσικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Θεόδωρος Κουγιουμτζέλης, ένα πρόσωπο που έμελλε να παίξει καθοριστικό ρόλο στη συμμετοχή της Ελλάδας στην Ατομική Εποχή,⁸ δημοσίευσε μάλλον

το πρώτο άρθρο που γράφτηκε ποτέ στα ελληνικά για την παραγωγή ενέργειας από τη διάσπαση του ατόμου.⁹

Η καταστροφή του πολέμου

Τον Σεπτέμβριο του 1945 ο καθηγητής και μετέπειτα επί σειρά ετών γενικός διευθυντής της Στατιστικής Υπηρεσίας Πέτρος Κουβέλης δημοσίευσε μελέτη με την οποία πρότεινε ο εξηλεκτρισμός να ανατεθεί «εις ένα κρατικόν οργανισμόν, διοικητικώς και οικονομικώς αυτόνομον, τον Οργανισμόν Εθνικής Ενεργείας».¹⁰ Επρόκειτο για τον «σπόρο» που θα οδηγούσε στη γέννηση της ΔΕΗ μερικά χρόνια αργότερα.

Προπολεμικά τροφοδοτούνταν με ηλεκτρισμό όλες οι πόλεις και οι οικισμοί με πάνω από 2.000 κατοίκους και λειτουργούσαν συνολικά 340 εταιρείες. Ο πόλεμος και η καταστροφή είχαν ως αποτέλεσμα την επαύριο της Απελευθέρωσης να λειτουργούν μόλις 120 ηλεκτρικές εταιρείες και θα απαιτούνταν πέντε χρόνια για να επαναλειτουργήσουν συνολικά 240. Σχεδόν όλες λειτουργούσαν με υγρά καύσιμα που εισάγονταν από το εξωτερικό.¹¹

Παρά την πολιτική αστάθεια και την οικονομική εξαθλίωση, η συζήτηση για την πυρηνική ενέργεια είχε ανοίξει. Στις αρχές του 1946 ο καθηγητής Φυσικής του Πανεπιστημίου Αθηνών Κάϊσαρ Αλεξόπουλος εξέφρασε την ελπίδα του ότι «γρήγορα αι κολοσσιαία αυτά ποσότητες ενεργείας» θα ετίθεντο «εις την εξυπηρέτησιν της ανθρωπότητος δι' ειρηνικούς και παραγωγικούς σκοπούς, ανυψώνουσαι το βιωτικόν επίπεδον και συντελούσαι ούτω εις την ευτυχίαν των λαών».¹²

Ακολούθησε η έναρξη του εμφυλίου πολέμου, η νομισματική διολίσθηση και το πέρασμα της Ελλάδας από τη βρετανική στην αμερικανική κηδεμονία. Ο Οργανισμός Ανασυγκροτήσεως, που είχε συσταθεί, εκπόνησε πρόγραμμα εξηλεκτρισμού, το οποίο προέβλεπε στο βραχυπρόθεσμο σκέλος του δαπάνες ύψους 365 εκατ. δολαρίων για την κατασκευή υδροηλεκτρικών φραγμάτων, θερμικών εργοστασίων και γραμμών μεταφοράς. Μεσοπρόθεσμα, για τον εξηλεκτρισμό εκτιμάτο ότι θα απαιτούνταν κεφάλαια ύψους 2 δισ. δολαρίων, ενώ σε βάθος εικοσαετίας, που ήταν η συνολική διάρκεια του προγράμματος, το συνολικό κόστος θα προσέγγιζε τα 6 δισ. δολάρια.

Οι Αμερικανοί, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα στο πλαίσιο της χρηματοδότησης της ανασυγκρότησης μέσα από το Σχέδιο Μάρσαλ, γενικά αγνόησαν τον Οργανισμό Ανασυγκροτήσεως, δεν συμμερίζονταν τις απόψεις αυτές, άσκησαν πίεση στην Αθήνα και πέτυχαν την εκπόνηση ενός μικρότερου βραχυπρόθεσμου προγράμματος, ύψους 150 εκατ. δολαρίων.¹³

Το σχέδιο εξηλεκτρισμού επιτάχυνε και τη συζήτηση για την πυρηνική ενέργεια. Ο Μαλαγαρδής έκανε έκκληση να εξεταστεί η ατομική ενέργεια στις ελληνικές

συνθήκες με στόχο να εκτιμηθεί επακριβώς η επιρροή που θα μπορούσε να έχει στο ενεργειακό πρόγραμμα.¹⁴ Η άποψή του προκάλεσε την απάντηση του Πεζόπουλου, ο οποίος σχολίασε ότι θα έπρεπε πρώτα να εξεταστεί μέχρι ποιου σημείου η εισαγωγή της ήταν δυνατόν να μειώσει το κόστος της θερμικής παραγωγής. Και υποστήριζε ότι μόνο εφόσον η ηλεκτροπαραγωγή με ατομική ενέργεια στοίχιζε λιγότερο θα υπήρχε λόγος αναθεώρησης των αποφάσεων για το ενεργειακό πρόβλημα της Ελλάδας. Ο Μαλαγαρδής ανταπάντησε στον Πεζόπουλο επικαλούμενος το πρόσφατο τότε Διεθνές Συνέδριο για την Ενέργεια της Χάγης, το οποίο στα συμπεράσματά του ανέφερε ότι η δυνατότητα χρησιμοποίησης της ατομικής ενέργειας δεν θα έπρεπε να παρασύρει σε αναστολή ή επιβράδυνση της ανάπτυξης συμβατικών μορφών παραγωγής.¹⁵

Η ατομική ενέργεια δεν σταματούσε να απασχολεί την επιστημονική κοινότητα. Είναι χαρακτηριστικό ότι η πρώτη διάλεξη που δόθηκε στον Πολυτεχνικό Σύλλογο του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου, μετά από πέντε χρόνια απραξίας λόγω της Κατοχής, τον Ιούλιο του 1947, αφορούσε την ατομική ενέργεια και δόθηκε από τον καθηγητή Φυσικοχημείας του ΕΜΠ Προκόπιο Ζαχαριά.¹⁶

Το επιστημονικό όργανο

Με επικεφαλής τον Κουγιουμζέλη, ξεκίνησαν το 1948 οι πρώτες προσπάθειες για τη δημιουργία επιστημονικού οργάνου για την πυρηνική ενέργεια.¹⁷ Στο ίδιο πλαίσιο, ο καθηγητής Χημείας και μετέπειτα πρύτανης της ΑΣΟΕΕ Κωνσταντίνος Ασκητόπουλος υπογράμμιζε τη σημασία των ραδιοϊσοτόπων, προβλέποντας ότι αυτά θα διέδρυναν τις γνώσεις των επιστημόνων για την ίδια τη λειτουργία της ζωής.¹⁸

Με την Πυρηνική Φυσική να αναπτύσσεται σταδιακά στα μεγάλα διεθνή επιστημονικά κέντρα, δεν περνούσε απαρατήρητη από την Αθήνα η σημασία του ουρανίου ως πυρηνικού καυσίμου. Μάλιστα η Γεωλογική Υπηρεσία –ο πρόγονος του κατοπινού Ινστιτούτου Γεωλογικών Ερευνών (ΙΓΜΕ)– παρακολουθούσε το θέμα στενά. Ενδεικτικές ήταν οι απόψεις του διευθυντή της, Μιχαήλ Περτέση, ο οποίος αναγνώριζε το ουράνιο ως τον σημαντικότερο φορέα της ατομικής ενέργειας και προέβλεπε ότι τα κοιτάσματα του ουρανίου και του θορίου θα είχαν «εις το μέλλον σημασίαν μεγαλύτεραν από εκείνην την οποίαν έχουν σήμερα τα κοιτάσματα του πετρελαίου και τα ανθρακωρυχεία».¹⁹

Εν όψει της διαφανόμενης λήξης του εμφυλίου πολέμου, το θέμα της ατομικής ενέργειας άρχισε να βγαίνει από τα στενά επιστημονικά φόρουμ και οι προσδοκίες της Ατομικής Εποχής ξεπερνούσαν τη φαντασία. «Οι αυτοκινητισταί, που δεν βρίσκουν εύκολα πετρέλαιο, είδαν με τη φαντασία τους την –όχι πολύ μακρινή– ημέρα όπου θα μπορούν, ρίχνοντας ένα χάπι ουρανίου στο ρεζερβουάρ, να ταξιδεύουν

χωρίς φροντίδες σ' όλη την υπόλοιπη ζωή τους. Οι νοικοκυρές φαντάστηκαν μια μικρή μονάδα ουρανού στο ισόγειο που θα θερμαίνει ολόκληρο το σπίτι, θα τροφοδοτή την ηλεκτρική σκούπα και το ραδιόφωνο και ίσως –αν την καλοπιάση κανείς λιγάκι– θα πλένει τα πιάτα και τα ρούχα» περιέγραφε τον Μάιο του 1949 η *Ελευθερία* του Πάνου Κόκκα.²⁰

Έξι μήνες αργότερα, μάλιστα, η *Ελευθερία* προέβλεπε ότι «η εξημερωμένη ατομική ενέργεια θα λύσει το κοινωνικόν πρόβλημα, θα καταστήσει αδύνατον και περιττόν και τον καπιταλισμόν και τον μπολσεβικισμόν, δημιουργούσα τας προϋποθέσεις ενός τρίτου καθεστώτος κυριαρχίας του ανθρώπου επί της φύσεως, και καταργούσα αυτομάτως την αντίθεσίν των, θα σώση την ανθρωπότητα από τον βέβαιον κίνδυνον της καταστροφής εν περιπτώσει συγκρούσεών των».²¹

Ο Γράμμος και η γέννηση της ΔΕΗ

Στις 29 Αυγούστου 1949 –την ίδια ημέρα που ο Δημοκρατικός Στρατός της Ελλάδας (ΔΣΕ) υποχωρούσε στην Αλβανία, σηματοδοτώντας τη λήξη του εμφυλίου πολέμου– ο υπουργός Συντονισμού Στέφανος Στεφανόπουλος συμφωνούσε στο Παρίσι με τον εκπρόσωπο της Διοίκησης Οικονομικής Συνεργασίας των ΗΠΑ στην Ευρώπη Walter Cisler²² να αξιοποιηθεί η αμερικανική πείρα για την οργάνωση της παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας στην Ελλάδα.²³

Η κυβέρνηση του Αλέξανδρου Διομήδη, νικήτρια πια του Εμφυλίου, κάλεσε αμερικανικούς οίκους να υποστηρίξουν την Αθήνα στην ενεργειακή της πολιτική. Από τις ζυμώσεις αυτές προέκυψε η ανάθεση στην αμερικανική EBASCO της κατάρτισης του ενεργειακού προγράμματος, με άξονα τη χρήση εγχωρίων πηγών. Η EBASCO γρήγορα υπέβαλε έκθεση, προτείνοντας την κατασκευή υδροηλεκτρικών, θερμοηλεκτρικών και λιγνιτικών σταθμών που θα υποστήριζαν την ηλεκτροπαραγωγή της χώρας. Ωστόσο οι απαιτήσεις του προγράμματος ξεπερνούσαν τα 200 εκατ. δολάρια, ποσό που δεν ήταν δυνατόν να διατεθεί. Έτσι το πρόγραμμα θα περιοριζόταν στην κατασκευή των πρώτων υδροηλεκτρικών έργων (Λάδωνα, Βόδα και Λούρου), ενός θερμικού σταθμού στην Εύβοια, του συστήματος Μεταφοράς και Διανομής στην ηπειρωτική χώρα, μικρών σταθμών κτλ.

Παράλληλα, συστάθηκε επιτροπή από τον Στεφανόπουλο, που μελέτησε τη μορφή του νέου Οργανισμού Ενέργειας. Το πόρισμά της υπεβλήθη στις 5 Μαρτίου 1950 και εισηγείτο την ίδρυση ιδιότυπης δημόσιας επιχείρησης, με οργάνωση που θα συνδύαζε τα χαρακτηριστικά της ιδιωτικής επιχείρησης αλλά και του κοινωφελούς δημόσιου οργανισμού.

Η έγκριση από τη Διοίκηση Οικονομικής Συνεργασίας των τεσσάρων έργων κοινοποιήθηκε στην Αθήνα στις 10 Απριλίου 1950, ενώ προχωρούσε η ίδρυση της

ΔΕΗ. Ο πρωθυπουργός της μεταβατικής κυβέρνησης Τζων Θεοτόκης και ο υπουργός Συντονισμού (και μετέπειτα διοικητής της Τράπεζας της Ελλάδος) Γεώργιος Μαντζαβίνος συμφώνησαν με τους Αμερικανούς να προσληφθεί εκ νέου τεχνικός σύμβουλος από τις ΗΠΑ, που θα αναλάμβανε την ευθύνη της σύνταξης των οριστικών μελετών, θα επέβλεπε την κατασκευή και την παραλαβή των έργων, θα συνέτασσε κανονισμούς κτλ.

Έγινε προεπιλογή έξι εταιρειών, εκ των οποίων τρεις δήλωσαν ότι δεν ενδιαφέρονταν για την ανάληψη των υπηρεσιών και τελικώς ο διαγωνισμός έγινε ανάμεσα στις EBASCO και Stone & Webster.²⁴ Η προσφορά της EBASCO ήταν η χαμηλότερη και οι Αμερικανοί κάλεσαν την Αθήνα να υπογράψει προσύμφωνο μαζί της, ώστε να έρθουν σε διαπραγματεύσεις για την υλοποίηση του ενεργειακού προγράμματος.²⁵

Το σχέδιο νόμου για τη ΔΕΗ σύντομα πήρε το πράσινο φως από τους Αμερικανούς και υπό τον συντονισμό του πρωθυπουργού Νικόλαου Πλαστήρα προωθήθηκε και ψηφίστηκε από τη Βουλή. Η ΔΕΗ γινόταν πραγματικότητα. Ακολούθησε ο Αναγκαστικός Νόμος 1566/1950, με τον οποίο κυρώθηκε από την επόμενη κυβέρνηση του Σοφοκλή Βενιζέλου η σύμβαση με την EBASCO για την οργάνωση της ΔΕΗ, τη διοίκηση της οποίας θα αναλάμβαναν οι Αμερικανοί για τα πρώτα πέντε χρόνια. Το πρώτο ενεργειακό πρόγραμμα θα χρηματοδοτείτο από το Σχέδιο Μάρσαλ, αλλά και από τις ιταλικές πολεμικές επανορθώσεις. Τίποτε, όμως, δεν θα ήταν εύκολο. Η εκκίνηση της ΔΕΗ έβρισκε τη χώρα σε μια σχεδόν τριτοκοσμική κατάσταση, καθώς η εγκατεστημένη ισχύς στην Ελλάδα ήταν μόλις 215 MW.

Ο ναύαρχος Σπανίδης και η πυρηνική τεχνολογία

Το θέμα της πυρηνικής ενέργειας απασχολούσε και το Γενικό Επιτελείο Εθνικής Άμυνας. Στις 2 Σεπτεμβρίου 1950 ο ήρωας του πολέμου ναύαρχος Αθανάσιος Σπανίδης παρέδωσε εμπιστευτική διάλεξη για την ατομική ενέργεια σε ανώτατους και ανώτερους αξιωματικούς στο ΓΕΕΘΑ, παρουσία του στρατάρχη Αλέξανδρου Παπάγου.

Ο Σπανίδης ανέπτυξε την επιρροή της ατομικής ενέργειας στη στρατηγική, στο ηθικό και στην ψυχολογία των εθνών και σημείωσε ότι οι εφαρμογές της ατομικής τεχνολογίας για ειρηνικούς σκοπούς θα παρείχαν τέτοιες δυνατότητες «ώστε δικαίως να διαβλέπη κανείς την αιθρία εν ειρήνη εις τον μελανόν ορίζοντα». Μάλιστα ο Σπανίδης μιλούσε για την «αυγή ενός νέου κόσμου» που θα απομάκρυνε τους πολέμους και θα τους έκανε μια κακή ανάμνηση του παρελθόντος.²⁶

Το ενδιαφέρον του Σπανίδη για την ατομική ενέργεια είχε προκύψει από ένα τυχαίο γεγονός. Είχε υπηρετήσει υπό τις διαταγές του ένας ναύτης με το όνομα Μίμης

Γεωργίτσης, ο οποίος είχε μεγάλο ταλέντο στα ηλεκτρικά. Διακρίνοντας τις ικανότητές του, ο ναύαρχος ενθάρρυνε τον Γεωργίτση να σπουδάσει στο εξωτερικό, μάλιστα του έδωσε και χρήματα για να τον βοηθήσει. Ο Γεωργίτσης, ο οποίος αργότερα θα εντασσόταν στην ομάδα του «Δημόκριτου», επηρέασε τον Σπανίδη να ερευνήσει σε βάθος την πυρηνική τεχνολογία, αλλά και τον ενημέρωσε για την ύπαρξη μεγάλου αριθμού Ελλήνων επιστημόνων στον τομέα αυτόν, οι οποίοι εργάζονταν σε κέντρα πυρηνικών ερευνών σε άλλες χώρες. Τότε μπήκε ο σπόρος του οράματος του Σπανίδη για τον «Δημόκριτο» στην κατοπινή προσπάθειά του να επιχειρήσει να τους επαναπατρίσει στην Ελλάδα.²⁷

ΑΧΙΛΛΕΑΣ ΧΕΚΙΜΟΓΛΟΥ

ΑΤΟΜΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Πόσοι γνωρίζουν ότι η Ελλάδα είχε πυρηνικές επιδιώξεις κατά τον 20ό αιώνα; Και άραγε πόσο ρεαλιστικές ήταν αυτές; Πώς σχεδίαζε να χρησιμοποιήσει η χώρα την ατομική ενέργεια; Ποια ήταν τα πρόσωπα που πρωτοστάτησαν σε αυτό το εγχείρημα; Ποιοι ξένοι ενδιαφέρθηκαν να γίνουν οι επίλεκτοι συνεργάτες της; Και εντέλει τι απέμεινε από εκείνη την εποχή;

Σε αυτά τα ερωτήματα επιχειρεί να δώσει για πρώτη φορά απαντήσεις η *Ατομική Εποχή*, φέρνοντας στο φως τα αρχεία που σχετίζονται με την ατομική ενέργεια στην Ελλάδα και τις προσπάθειες της χώρας για τη συμμετοχή της στον «αιώνα του ατόμου», σε μια περίοδο που ξεκινά από την Απελευθέρωση και ολοκληρώνεται με το πυρηνικό ατύχημα του Τσερνόμπιλ. Μέσα από χιλιάδες ξένα και ελληνικά έγγραφα, αποκαλύπτεται όλο το παρασκήνιο της εποχής: από το CERN, τον «Δημόκριτο» και τις παρεμβάσεις των Ανακτόρων έως τα πρώτα βήματα της ΔΕΗ και της ΕΤΒΑ· από τον Ανένδοτο και τις μουσικές διαπραγματεύσεις των αποστατών με τους Άγγλους έως τα απόρρητα παζάρια των χουντικών με το Λονδίνο για ανταλλαγή ελληνικών καπνών με πυρηνικό αντιδραστήρα· και από την πετρελαϊκή κρίση και τη μεταπολίτευση έως τις έρευνες για ουράνιο, τα πυρηνικά σχέδια της ΔΕΗ, το ελληνικό αντιπυρηνικό κίνημα και τη μεγάλη ανατροπή της Αλλαγής. Κορυφαίοι πολιτικοί, επιχειρηματίες και επιστήμονες συναντούν τον ξένο παράγοντα, υπό το βάρος της πάντοτε επίκαιρης πρόκλησης της ενεργειακής ανεξάρτησης και αυτάρκειας. Όσπου το Τσερνόμπιλ τα αλλάζει όλα για πάντα.

